

OBILNÍ MONOPOL V ČSR *MONIKA HORÁKOVÁ*

Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, ČR

Abstract in original language

Článek pojednává o opatření na ochranu československých zemědělců proti poklesu cen zemědělských plodin, tzv. obilním monopolu, zavedeným v roce 1934. Účelem tohoto příspěvku je pak charakterizovat tento veřejnoprávní zásah do volného trhu a zhodnotit jeho pozitivní i negativní aspekty.

Key words in original language

Československá republika, obilí, monopol, L. Feierabend

Abstract

This article describes the preventive measure to protect the czechoslovakian farmers from the underselling the agriculture plants, so called „the corn monopoly“, established in 1934. The aim of this article is to describe this statutory intervention into the laissez – faire and to evaluate the positive and negative aspects of this change.

Key words

Czechoslovakian republic, corn, monopoly, L. Feierabend

Třicátá léta 20. století byla pro mladou Československou republiku obdobím nejobtížnějším – kromě zhoršující se mezinárodní situace na ni tvrdě dopadala celosvětová ekonomická krize. Krize se přitom na Československu podepsala sice později, ale o to silněji a déle, jak dokládá tato tabulka, srovnávající HDP z let třicátých s rokem 1913¹:

1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
152,3	147,1	142,1	136,5	130,7	125,7	124,5

Důsledky krize trvaly v podstatě až do konce První republiky, přičemž jako hlavní příčiny tohoto jevu bývají označovány nevýhodná struktura průmyslu, technologická zaostalost a přemrštěná závislost na

¹ Kubů, E.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha: Karolinum, 2000, 439 stran, ISBN 80-7184-716-X, s. 50.

zahraněním obchodě.² Řešení drastického poklesu ekonomiky byla zvláště od roku 1933 intenzivně hledána, v souvislosti s radikalizací společnosti se dokonce objevovaly úvahy nad stávajícím politickým systémem země. Eduard Beneš ještě jako ministr uvedl v jednom ze svých výroků (který však pochopitelně nemusí být určujícím v jeho názorech, je zde dokládán spíše pro ilustraci než pro bližší definování Benešových názorů na tuto problematiku), že: „Klasické parlamentní demokracii zvoní hrana, nastává konec kapitalismu a je třeba hledat nové, nekonvenční cesty.“³ Postupně tak byla formována tzv. silná demokracie, kdy byla posilována státní moc, aby byla schopna účinně a rázně zasahovat. Riziko, že od silné demokracie může být jen krůček k totalitarismu, si přitom mnozí uvědomovali již od počátku a bylo hojně diskutováno při parlamentních rozpravách, jak naznačuje mj. projev poslance Sterna na schůzi poslanecké sněmovny, kdy uvedl: „V takové době považuje i česká buržoasie za nutno vydati několik drobných [] zákonů, které mají vypadati tak, jako byste ještě chtěli hájiti demokracii, zatím co ve skutečnosti stále rychleji kráčíte po cestě fašisace.“⁴ Klíčovým nástrojem pro příklon k silné demokracii se stal zákon o mimořádné moci nařizovací pod číslem 95/1933 Sb. z. a n. Na jeho základě mohla vláda přijímat nařízení a opatření, která podléhala až dodatečnému schválení parlamentem, ovšem pouze v pečlivě vymezených oblastech - šlo například o ceny zemědělských a průmyslových výrobků, celní sazebník a další. Ačkoli byl zmocňovací zákon původně plánován pouze pro stávající vládu a pouze na rok, jeho platnost byla dvakrát prodloužena novelami, vždy o jeden rok, a to až do 30. června 1935. Prakticky se dozvuky zmocňovacího zákona ozývaly ještě v roce 1937. Za dobu působení zákona bylo vydáno celkem 306 vládních nařízení, z nichž se nejvíc (přibližně 129) týkalo zemědělských otázek, přičemž v těchto případech byla úprava mnohdy velmi podrobná – od povinného přidávání másla do umělých tuků po regulaci prodeje mléka ve městech. Asi největší dopad na zemědělství mělo z uvedených vládních zásahů vládní nařízení č. 137/1934 Sb. z. a n., o úpravě obchodu s obilím, moukou a mlýnskými výrobky a některými krmivými, nazývané také obilní monopol.

Přijetí obilního monopolu

² Kárník, Zd.: České země v éře První republiky (1918- 1938). Díl druhý Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930- 1935), Praha: Libri, 2002, 577 stran, ISBN 80-7277-031-4, s. 41.

³ Klimek, A. : Boj o Hrad II [Kdo po Masarykovi?], Praha: Panevropa a Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1998, 592 stran, ISBN 80-86130-02-9, s. 338.

⁴ Projev poslance Sterna na 291. schůzi Poslanecké sněmovny, 7. července 1933, publikováno, na <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/291schuz/s291001.htm> .

Jednalo se o opatření na ochranu československých zemědělců proti poklesu cen zemědělských plodin, který dokládá tato tabulka:⁵

Ceny obilí a dalších zemědělských plodin 1928- 1933 v Kč za 1q

Rok	pšenice	žito	ječmen	brambory	Cukrovka
1928	214	211	204	42	16
1933	153	86	87	34	12

S ohledem na uvedené není překvapením, že jen k 1. říjnu 1934 bylo na inventář zemědělců vyhlášeno 439 000 exekucí a ohroženo bylo dalších minimálně 210 000 hospodářství.⁶ Cíle obilního monopolu byly stanoveny již v ust. § 1 odst. 1 vládního nařízení, a to jako zajištění a usměrnění odbytu a cen domácího obilí. Ceny za zemědělské produkty tedy nadále nebyly tvořeny na Plodinové burze poměrem poptávky a nabídky, ale vládou na každý jednotlivý rok tak, aby zajišťovaly alespoň minimální rentabilitu zemědělského hospodaření. Systém byl důkladně propracován, stanovoval ceny i podle regionů, čímž byli znevýhodněni zemědělci z chudších oblastí, nejvíce ze Slovenska a Podkarpatské Rusi. Je však třeba podotknout, že celkově se rozdílly ve výkupních cenách obilí mezi západní a východní částí republiky zmenšily.⁷ Vzhledem k tomu, že přijaté vládní nařízení bylo poměrně zásadním zásahem do tržního mechanismu fungujícímu na plodinových burzách, jeho přijetí nebylo zcela bezproblémové. Jako významný odpůrce monopolu se stejně jako u devalvace projevil vrchní ředitel Živnobanky, Jaroslav Preiss, který jej hodnotil: „Je to zoufalá politika, která nechává ze stranických důvodů trpět stát.“⁸

Fungování obilního monopolu

⁵ Lacina, V. : Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, Praha: Academia, 1984, 217 stran, ISBN 2-0883.141, s. 142.

⁶ Kárník, Zd.: České země v éře První republiky (1918- 1938). Díl druhý Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930- 1935), Praha: Libri, 2002, 577 stran, ISBN 80-7277-031-4, s. 54.

⁷ Kárník, Zd.: České země v éře První republiky (1918- 1938). Díl druhý Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930- 1935), Praha: Libri, 2002, 577 stran, ISBN 80-7277-031-4, s. 85.

⁸ Klimek, A. : Boj o Hrad II [Kdo po Masarykovi?], Praha: Panevropa a Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1998, 592 stran, ISBN 80-86130-02-9, s. 385.

Jaroslav Preiss měl částečně pravdu, politický motiv agrárníků byl při prosazování této reformy zcela zřejmý vzhledem ke složení jejich voličské základny. Z hlediska vnitřní politiky museli agráři při prosazování obilního monopolu v mnoha ohledech ustoupit jiným politickým stranám jaksí na oplátku. Přestože lze z dobových pramenů usuzovat povšechný souhlas s tím, že kritická situace československých zemědělců musí být řešena⁹, nebyl již vzápětí po svém ustavení obilní monopol ušetřen výrazné kritiky. Důvodů bylo hned několik. Pravděpodobně nejzávažnějším byl fakticky dvojitý účinek opatření, protože sice pomáhalo chudým zemědělcům tím, že ceny obilí a mlýnských výrobků byly drženy na stabilní úrovni a oni nemuseli zlevňovat, na druhou stranu však v neúrodných letech napomohlo ke zdražování potravin právě tím, že vyšší cenová hladina zůstala zachována. Celé fungování obilního monopolu bylo také poměrně administrativně náročné, což především menší zemědělci nesli obzvláště nelibě – na jejich popud byla celá záležitost projednávána také v poslanecké sněmovně, kde na ni poukázal ve svém projevu např. poslanec Stern : „Když příslušníci mlynářského stavu poznali a viděli, že se prováděním monopolu sleduje vlastně docela jiný záměr, že se byrokracie roztahuje a každému jednotlivci hází do domu haldu spisů a knih, spojily se v poslední době svazy německého a českého stavu k velkým protestním projevům a přál bych pánům, aby byli viděli v neděli v Olomouci velký protestní projev asi 700 drobných a středních mlynářů německé a české národnosti.“¹⁰ Významným nástrojem určujícím zemědělskou politiku na celém území Československa se stal obilní monopol také tím, že v ust. § 18 odst. 3 stanovil povinnost osevu ploch jednotlivými plodinami pouze v souladu s vládním nařízením. Pochopitelně pak docházelo k tomu, že se regionální produkce musela podřizovat celostátním zájmům, což nebylo jednoduché a mnohdy to na zemědělce kladlo vysoké nároky, na což poukázal např. senátor

⁹ Mj. viz projev poslance Šamalíka na 246. schůzi Poslanecké sněmovny, 7. února 1933, publikováno

<http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/246schuz/s246001.htm>, kdy uvedl: „Náš zemědělec má o 2/3 menší tržbu, nezdolá daní a úroků, nemůže kupovat, je koupě neschopen. Živnosti a průmysl pak nemohou tržít a nemohou vyrábět. Proto propouštějí dělnictvo a vzniká nezaměstnanost. Proto náš celý venkov volá po záchraně výroby rostlinné i živočišné. Náš venkov netouží po inflaci, ale žádá spravedlivé usměrnění cen svých produktů.“ Podobně také poslanec Viereckl na téže schůzi : „Dejte zase zemědělství přiměřené ceny, nenuťte nás, abychom musili své výrobky napolo darovati a velká část hospodářské krise bude napravena a s ní i větší část nezaměstnanosti.“

¹⁰ projev poslance Sterna na 349. schůzi Poslanecké sněmovny, 28. listopadu 1934, publikováno na <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/349schuz/s349010.htm>.

Füssy.¹¹ Problematickým se stalo rovněž ust. § 18 odst. 1, jímž se stát zavazoval odebrat prostřednictvím zřízené Československé obilní společnosti ihned obilí pouze do množství 20 q. Pokud zemědělec prodával více, musel zbylé obilí uskladnit a bylo státem přebíráno postupně – ve čtvrtletní frekvenci, tudíž také se čtvrtletními splátkami kupní ceny, protože cena odebraného obilí byla splatná při dodání do nakládací stanice (§ 23 odst. 1 vl. nařízení). Na uskladněné obilí byly zemědělcům vystavovány zástavní listy, což s sebou opět přinášelo poměrně složitou administrativní proceduru.¹² Zemědělcům toto ustanovení přinášelo rovněž nesnáze s uskladňováním dosud neodebraného obilí, na které upozorňoval již v červnu 1933 poslanec Zadina při projevu ve sněmovně,¹³ a s evidencí – ty byly nakonec řešeny prostřednictvím vládního nařízení č. 133/1935 Sb. z. a n., o soupisu zásob pšenice a žita a mlýnských výrobků z pšenice a žita, jež však spíše zemědělce ještě více administrativně zatěžovalo, stejně jako povinnost hlásit výměru své orné půdy a jednotlivých plodin.¹⁴ Vzhledem k tomu, že fungování obilního monopolu bylo pro stát finančně náročné, byla vládním nařízením č. 175/1935 Sb. z. a n., o příspěvcích k úhradě nákladů spojených s prováděním úkolů podle vládního nařízení ze dne 13. července 1934, č. 137 Sb. z. a n., stanovena povinnost zemědělců přispívat na celý systém částkou 1,00 Kčs až 1,50 Kčs na každých 100 kg obilnin prodaných Československé obilní společnosti. V neposlední řadě pak vládní nařízení tím, že ceny obilí byly stanovovány vždy jednou ročně a pro konkrétní část území republiky samostatně, vedlo jednak k nejistotě zemědělců, kteří až do září zpravidla nevěděli, kolik přesně za prodané obilí utrží, a také rozdmýchávalo nacionalistické vášně v době již tak bouřlivé. Zaostalé oblasti s nižší kupní silou měly totiž také sníženou výkupní cenu plodin, přičemž stanovené cenové mapy byly některými skupinami opakovaně označovány jako nevyhovující. Je však nutno v této souvislosti podotknout, že oblasti zvláště postižené např. živelními událostmi, měly nárok na poskytnutí obilí z centrálních zásob za zvýhodněných podmínek.¹⁵ Obilní monopol

11 Projev senátora Füssyho dostupný na <http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/4vo/stena/038schuz/S038004.htm>

12 Více viz např. Rouček, Fr. : Zákon o obilních zástavních listech a o veřejných obilních skladištích, Praha: Linhart, 1933, 320 stran.

¹³ projev poslance Zadiny na 288. schůzi Poslanecké sněmovny, 28. června 1933, publikováno na <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/288schuz/s288001.htm>.

Podobně posléze poté, co bylo vládní nařízení v praxi realizováno, také senátor Modráček na 278. schůzi Senátu, 7. listopadu 1934, publikováno na <http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/3vo/stena/278schuz/S278002.htm>.

¹⁴ Stanovena vládním nařízením č. 135/1935 Sb. z. a n., o zjištění rozsahu obilních ploch v některých zemědělských závodech v roce 1935.

¹⁵ Jak dokládá např. vládní nař. 48/1936 Sb. z. a n., o dodávkách osiva a krmiv na úvěr zemědělcům v obcích zvláště těžce postižených živelními pohromami.

také představoval formu ochrany před zmiňovaným obrovským množstvím exekucí uvalených na zemědělce – a to tím, že v ust. § 16 odst. 6 zakotvuje povinnost uvědomit o povolení exekučního prodeje Československou obilní společností a poskytnout jí lhůtu 14 dnů na vykoupení daného obilí a tím poskytnutí potřebných finančních prostředků zemědělcům.

Československá obilní společnost

Pro faktickou realizaci těchto cílů byla dne 13. července 1934 na základě vládního nařízení č. 137/1934 Sb. z. a n. ustavena Československá obilní společnost (dále jen „Společnost“), ve formě akciové společnosti tvořené několika komisioňáři, a to Centrokooperativou, svazem jednot hospodářských družstev republiky Československé v Praze, Zájmovým ústředím družstevních svazů, Ústředním nákupním a prodejním družstvem obchodních mlýnů v republice Československé, Společností pro obchod obilím, Moravobílem, sdružení moravskoslezských obchodníků s obilím, moukou, zemědělskými plodinami a potřebami, Slovenskou obilnou účastinnou společností v Bratislavě a Obilní společností pro Podkarpatskou Rus, akciová společnost. V čele Společnosti, která dostala monopolní práva na nákup a prodej obilí, mlýnských výrobků a krmiv od zemědělců, včetně dovozu těchto produktů ze zahraničí, stál dřívější ředitel Kooperativy, Ladislav Feierabend, pozdější ministr. Společnost měla povinnost odebrat od zemědělců všechno obilí, které budou mít zájem za stanovené ceny prodat. Případné ztráty Společnosti měly být hrazeny z jejích rezervních fondů, případně státem (§ 13 odst. 1 vl. nař.). Společnost byla povinna kontrolovat při výkupu obilí také jeho jakost, v případě sporu pak rozhodovala znalecká komise příslušné plodinové burzy, a to dle burzovních pravidel (§ 24 odst. 1, 2 vl. nař.). Při všech svých činnostech podléhala Společnost státnímu dozoru prováděnému vládním komisařem, kterého do funkce jmenoval ministr financí. Pravomoci tohoto komisaře přitom nebyly malé, mohl mj. pozastavovat platnost usnesení Společnosti a předkládat je ke schválení ministru financí. Co se týká dobového zhodnocení působení Společnosti, objevily se k její činnosti výtky zejména ze strany mlynářů, které se projevíly hned v několika interpelacích příslušných ministrů,¹⁶ aniž by však nacházely širší oporu u ostatních zemědělců.

Dopad obilního monopolu na zahraniční vztahy ČSR

Obilní monopol měl významný dopad zejména na výrazné ochlazení vztahů s malodohodovými spojenci, kteří potřebovali československý odbyt svých zemědělských výrobků, přičemž toto negativní působení významně přispělo k pozdějšímu úpadku celé ideje Malé dohody. Na druhé straně je však nutno přiznat, že obilní monopol nebyl zdaleka výjimečným typem opatření, ba naopak, v době hospodářské krize

16 Viz např. http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t0946_01.htm, http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/4vo/tisky/T0450_00.htm.

sahalo k ochraně vlastních výrobců mnoho států, byla zaváděna nová cla atd. Celou situaci poměrně dobře ilustruje J. Macek ve své knize: „U nás je v proudu velké tažení proti cizozemské mouce, která prý poškozují naše mlynáře a jejich dělnictvo. Má se dovážet jen zrní – a to ještě zdražené clem, protože prý dovoz cizího obilí poškozují naše zemědělce. V těchže novinách, které ‚bojují‘ proti cizí mouce, čítáme lamenta na to, že Německo nechce od nás kupovat prkna, nýbrž kulatinu, a z té si pak prkna řeže samo. Dělá tedy tutéž politiku co my s moukou. Jenže my německou politiku odsuzujeme jako nepřátelskou, a svoji politiku považujeme za spravedlivou.“¹⁷ Lze tak konstatovat, že šlo do jisté míry o poměrně standardní opatření, které bylo v souladu s dobovým náhledem na řešení ekonomické krize.

Zhodnocení přínosu obilního monopolu

Obilní monopol byl výrazně restriktivním a omezujícím opatřením, které bylo nadto prosazeno formou vládního nařízení na základě zákona o mimořádné moci nařizovací, č. 95/1933 Sb. z. a n. Přestože doba jeho účinnosti byla původně předpokládána jako přibližně roční, nakonec šlo o několikaletou kontrolu státu nad zemědělstvím. Podrobněji byly jednotlivé klady a zápory této úpravy vyhodnoceny v předchozích kapitolách, nicméně lze shrnout, že šlo o opatření, které mělo většinu negativ spojených s centrálním plánováním, ovšem s tím, že zároveň zachránilo nemalé procento zemědělců před exekucemi či konkurzy, jimž byly do té míry vystaveni v poměrně masivním měřítku. Lze se přiklonit také k některým názorům,¹⁸ že právě obilní monopol a další podobná opatření vedla později k centrálně řízenému hospodářství, tak nechvalně proslulému po roce 1948. Obilní monopol je tak jedním z důkazů postupného levicového odklonu československé politiky. Nelze však obilní monopol zcela odsoudit, v době vrcholící krize byl pro československé zemědělce jednou z velmi mála cest, jak zachovat výrobu. Celkové hodnocení obilního monopolu je tak dodnes předmětem mnohaletých sporů.

¹⁷ Macek, J.: Hospodářská pravověrnost, in: Macek, J.: Práce, peníze a politika. Praha: Jan Laichter, 1932, s. 32.

¹⁸ Např. Němeček, Jan et al.: Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století : hledání východisek, Praha: Historický ústav AV Praha, 2010, 489 stran, ISBN 978-80-7286-156-9. Dostupné také z http://kie.vse.cz/wpcontent/uploads/2009/11/WP_6_2010.pdf.

Literature:

- Kubů, E.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha: Karolinum, 2000, 439 stran, ISBN 80-7184-716-X , s. 50.
- Kárník, Zd.: České země v éře První republiky (1918- 1938). Díl druhý Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930-1935), Praha: Libri, 2002, 577 stran, ISBN 80-7277-031-4, s. 41.
- Klímek, A. : Boj o Hrad II [Kdo po Masarykovi?], Praha: Panevropa a Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1998, 592 stran, ISBN 80-86130-02-9, s. 338.
- Lacina, V. : Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, Praha : Academia, 1984, 217 stran, ISBN 2-0883.141, s. 142.
- Macek, J.: Hospodářská pravověrnost, in: Macek, J.: Práce, peníze a politika. Praha: Jan Laichter, 1932, s. 32.
- Němeček, Jan et al.: Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století : hledání východisek, Praha: Historický ústav AV Praha, 2010, 489 stran, ISBN 978-80-7286-156-9.
- Rouček, Fr. : Zákon o obilních zástavních listech a o veřejných obilních skladištích, Praha: Linhart, 1933, 320 stran.
- <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/291schuz/s291001.htm>
- <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/246schuz/s246001.htm>
- <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/349schuz/s349010.htm>
- <http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/4vo/stena/038schuz/S038004.htm>
- <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/288schuz/s288001.htm>
- <http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/3vo/stena/278schuz/S278002.htm>
- http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t0946_01.htm
- http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/4vo/tisky/T0450_00.htm

Contact – email

monika.horakova@email.cz